Aleksandra Ryś, Szkoła Doktorska Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Język regionalny w obliczu zmian pokoleniowych: wyzwania i perspektywy

Język regionalny jako budulec lokalnych społeczności

Dostrzeganie i pielęgnowanie regionalnych odmian polszczyzny odgrywa kluczową rolę w budowaniu lokalnych społeczności – familiarnych wspólnot przechowujących niematerialne dziedzictwo kulturowe.

Obserwowany w ostatnich latach wzrost zainteresowania literaturą pisaną lub tłumaczoną na języki lokalne nie miałby miejsca, gdyby *starka niy godała w dōma po naszymu* a *ópa – pò kaszëbsku*. W środowiskach rodzimych język regionalny jest nie tylko narzędziem codziennej komunikacji, ale również podstawowym elementem kształtującym tożsamość i poczucie przynależności do grupy. Jednak to tylko po wielokroć powielany frazes i ledwie ułamek tego, co w rzeczywistości ma do zaoferowania *ślōnsko godka*. Czyli język, lekt[1] lub mowa, która stanie się główną bohaterką opowieści *ô brawych starzikach, kerzi musieli zaś ôstać rechtorami*. O tym poniżej.

Idea włączenia osób w wieku senioralnym w obszar edukacji regionalnej jest odpowiedzią na utrzymujący się od ponad dekady regres demograficzny. Z jednej strony malejąca liczba urodzeń, z drugiej – masowe migracje przedstawicieli młodego pokolenia do ośrodków wielkomiejskich przyczyniają się do marginalizacji i egzotyzacji mowy przodków. Co więcej, pielęgnacji zarówno śląskiego lektu, jak i innych odmian regionalnych polszczyzny dotychczas nie sprzyjał system edukacji, w którym kładziono nacisk na unifikację nauczania, także językowego. Szansą przezwyciężenia tych ograniczeń stał się uruchomiony w 2024 r. na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach projekt „Regionalna Edukacja na Śląsku" finansowany z budżetu Ministerstwa Edukacji Narodowej i przewidujący m.in. bezpłatne kształcenie nauczycieli na kierunku Region – Język i Kultura.

Projekt częściowo wypełnia lukę powstałą wraz z kształtowaniem się poczucia terytorialnej i historycznej (co za tym idzie – kulturowej) odrębności Ślązaków (XIV–XX w.) a pogłębianą przez bezowocne próby nadania śląszczyznie statusu języka regionalnego. Własne doświadczenia językowe pozwalają mi zauważyć wyraźną potrzebę intensyfikacji działań na rzecz edukacji regionalnej w śląskich placówkach oświatowych. Chęć włączenia się w nie

[1] Specyficzna, swoista forma mowy.

sygnalizują nie tylko dydaktycy, ale również, co tylko podkreśla wagę zagadnienia, uczniowie. Z pomocą przyjść mogą dysponujący nieco większą swobodą czasową mistrzowie opowiadania – seniorzy.

Śląski dialog pokoleń: demografia, język i rola seniorów w kultywowaniu tradycji

Społeczna rola seniorów jest wciąż niedoceniana. A przecież są to być może ostatni przedstawiciele języka i tradycji odchodzących w zapomnienie wraz z kulturową unifikacją: zaczynając od założeń centralnie sterowanej Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej, przez milenijną globalizację, aż po upatrującą zagrożenia w inności polską prawicę.

Statystyki alarmują. Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań za rok 2021 ponad pół miliona badanych identyfikuje swoją przynależność narodowo-etniczną jako śląską, z czego ponad połowa – jako pierwszą. To odpowiednio ponad trzy- i szesnastokrotnie (!) wyższy wynik w porównaniu do osób deklarujących się jako przedstawiciele mniejszości kaszubskiej, którzy od ponad dwóch dekad posiadają własny język regionalny. Co ciekawe, w codziennych kontaktach posługuje się nim prawie osiemdziesiąt osiem tysięcy respondentów (w tym niemal dwa tysiące osób jako jedynym). Imponujący wynik zmienia się, gdy zestawimy go z danymi dotyczącymi śląszczyzny. Na tle osób, które na co dzień *godajom fest*, władający kaszubszczyzną stanowią mniej niż 20% w ogóle i niecałe 4%, jeśli wziąć pod uwagę posługiwanie się odmianą regionalną jako jedyną.

Nawet pobieżna lektura wspomnianego spisu pozwala zauważyć, że na jednego ucznia[2], przypada nieco ponad jedna osoba w wieku senioralnym. Co za tym idzie – koncepcja włączenia nestorów naszego społeczeństwa do oddolnych ruchów w zakresie edukacji regionalnej teoretycznie ma szansę ukonstytuowania. A jak przedstawia się praktyka?

Zajęcia regionalne prowadzone są przede wszystkim przez dydaktyków oraz przedstawicieli społeczności Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Są to m.in. cykliczne edukatoria regionalne organizowane w ramach Uniwersytetu Otwartego w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, prowadzona przez ekspertów regionalistów konferencja dla nauczycieli bibliotekarzy pn. „Śląskiem malowana – edukacja regionalna w bibliotece szkolnej”[3] czy działalność popularyzacyjna Stowarzyszenia Miłośników Folkloru „Galanda”.

Aktywności te można wzbogacić o projekty międzypokoleniowe aranżowane przez organizacje pozarządowe (NGO).

---

[2] To jest: osobę w „wieku przedprodukcyjnym” – poniżej siedemnastego roku życia.

[3] Konferencja organizowana przez Regionalny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli „WOM” w Katowicach, Śląskie Stowarzyszenie Miłośników Folkloru „Galanda” w Katowicach, Pedagogiczną Bibliotekę Wojewódzką im. Józefa Lompy w Katowicach oraz Szkołę Podstawową nr 44 im. Marii Curie-Skłodowskiej w Katowicach.

Wspólne dziedzictwo – międzypokoleniowe projekty na rzecz języka i kultury śląskiej

Przez międzypokoleniowe projekty rozumiem tu adresowane do dzieci i młodzieży spotkania językowo-kulturowe, w których w rolę regionalnych ekspertów weszłyby osoby w wieku senioralnym. Od prawie dwóch dekad kładzie się nacisk na promowanie postaw uczenia dorosłych przez dzieci:

> Dużo uczę się od moich dzieci. Mam również wnuki i dużo się uczę od nich. To są młodzi ludzie i więcej wiedzą w sprawach techniki niż ja. Moja córka ostatnio uczyła mnie, jak wypłacać pieniądze z bankomatu. To śmiesznie brzmi, ale wcześniej nie miałam z tym kontaktu i nie wiedziałam, o co chodzi[4].

Równocześnie akcentowany jest problem marginalizacji i wykluczenia osób starszych, które uważane są za „niepełnowartościowych" członków społeczeństwa. Stają one bowiem przed wyzwaniami szybko zmieniającego się otoczenia: technologizacji świata i nasycenia języka wpływami obcymi, którym nierzadko nie potrafią sprostać.

Wzmacnianie wśród górnośląskich seniorów poczucia współuczestniczenia w życiu społecznym może odbywać się poprzez włączanie ich w edukacyjno-popularyzatorskie działania regionalne organizowane przez NGO.

Jednym z formatów projektu mogą stać się spotkania, na których seniorzy – jako „strażnicy tradycji" – uczą młodsze pokolenia lokalnego języka oraz dzielą się historiami z życia codziennego. Przykładowo, w trakcie spotkań z cyklu „Wieczorne bajki i powiarki" młodzi słuchacze mieliby okazję do wysłuchania śląskich bajek, legend i anegdot opowiadanych przez seniorów w ich języku familijnym. Warte rozważenia mogłyby stać się także lekcje śląszczyzny, w trakcie których rolę nauczycieli przejęliby seniorzy, uczący śląskich zwrotów, przysłów czy tradycyjnych piosenek. Organizacja tego rodzaju spotkań nie powinna zostać ograniczona do szkolnej przestrzeni lekcyjnej, charakteryzującej się ustandaryzowaną strukturą formalną na rzecz miejsc związanych z kulturą, takich jak domy kultury, biblioteki publiczne czy świetlice wiejskie.

Innym sposobem wspierania przekazu języka i tradycji są warsztaty tematyczne, nastawione na praktyczną naukę i wzmacnianie umiejętności twardych, takich jak gotowanie czy wyrób rękodzieła. W trakcie wspólnego przygotowywania tradycyjnych śląskich potraw, seniorzy uczyliby młodzież nie tylko tajników przygotowywania kołocza, rolady czy żuru, ale i słownictwa związanego z kuchnią. Przekazywanie tradycyjnych przepisów oraz objaśnianie

---

[4] Kargul, J. (2005). *Rodzina jako podmiot całożyciowej edukacji dorosłych*. „Chowanna", nr 2, s. 53.

kulturowego znaczenia lokalnych dań z jednej strony pozwala odkryć i zachować dziedzictwo kulinarne, z drugiej – kształtuje i wzmacnia więź międzypokoleniową.

Śląsk jednak nie samą roladą i wodzionką słynie. Dorobek kulturowy regionu obejmuje także tworzenie tradycyjnych wyrobów rękodzielniczych, takich jak hafty śląskie. Celem projektowanych zajęć stałoby się nauczanie podstaw wyszywania i szydełkowania, któremu towarzyszyłaby opowieść prowadzących – seniorów – o technikach pracy i ich historii. Narracja prowadzona po śląsku pozwala młodszym uczestnikom osłuchać się z językiem w jego naturalnym kontekście.

Aranżowane przez NGO regionalne projekty edukacyjne można również przeprowadzić we współpracy z placówkami oświatowymi. Przykładem udanego przedsięwzięcia edukacyjnego są opracowane przeze mnie zajęcia pn. „Stwory tajymne a skryte. Lekcja o kulturze Śląska", których tematem uczyniłam bohaterów śląskich wierzeń ludowych, m.in. Beboka, Skarbka i Heksę. Właściwy przebieg warsztatów nie byłby jednak możliwy bez językowo-kulturowego wsparcia autochtonicznych mieszkańców Śląska.

Założeniem zajęć jest zapoznanie młodych odbiorców z lokalnym kolorytem kulturowym, odkrywanie własnej tożsamości etnicznej przez dzieci, jak również – doskonalenie umiejętności swobodnego i poprawnego wypowiadania się na temat własnych doświadczeń socjolingwistycznych.

Choć warsztaty przygotowane są przez nauczyciela, swoją wartość poznawczą osiągają, gdy prowadzi je osoba czynnie posługująca się śląszczyzną. Zadania tego podjęła się 87-letnia (!) Pani Ernestyna. Rodowita Ślązaczka otworzyła spotkanie pytaniem: *Co to je Sylezyjo?*, zachęcając uczniów do opowiedzenia o ich własnych doświadczeniach językowo-kulturowych. Pani Ernestyna z nieukrywaną radością zapowiedziała, że tematem zajęć będą opowieści o śląskich straszkach, jednocześnie rozwijając przygotowany przeze mnie plakat z wizerunkiem Beboka. Szybko przystąpiła do śląskiej opowieści o znanym dzieciom stworku. Aby zapewnić przystępny odbiór słuchaczom nieznającym tego języka, zdecydowałyśmy uzupełniać jej wypowiedzi polskimi tłumaczeniami. Zafascynowani historią uczniowie postanowili poznać pozostałe potworki.

Ilustracja 1: *Plakat z wizerunkiem Beboka*

Źródło: opracowanie własne.

Klasa została podzielona na 4 zespoły – każdy z nich otrzymał karty z wizerunkiem jednego ze śląskich straszków (Skarbka, Heksę, Strzygę/Strzigę i Zmorę). Na odwrocie każdej z grafik znalazła się dwujęzyczna (śląska i polska) informacja o postaci. W czasie, gdy wręczałam uczniom instrukcję wykonania zadania, Pani Ernestyna przedstawiała straszki:

Starki padajōm, iże gospodyni umrziła, położyli jōm we trule i chop jōm wodōm świyncōnōm pokropiōł. Ôna była richtich tot, a ŏroz wstoła, rynce rozłożyła
i sie na ludzi ciepła. Jużeście zmiarkowali, ja? Recht, to strziga![5]

Ilustracja 2: *Awers i rewers infografiki z heksą.*

Źródło: opracowanie własne.

[5] Na podstawie: Cichoń, W. (2021). *Bebok, heksa i inksi. Rzecz o śląskich strachach i straszkach*. Tychy: Wydawnictwo Żwakowskie, s. 44.

Wreszcie, uczniowie przystąpili do realizacji zadania. Każdy zespół miał zapoznać się z informacjami o swoim stworku, zwracając szczególną uwagę na jego wygląd i pochodzenie, a także sposoby, dzięki którym można uniknąć nieprzyjemnego spotkania z nim. Dzieci chętnie dopytywały zaproszoną gościnię o nieznane im wcześniej słowa. Następnie, przedstawiciele wszystkich grup prezentowali wyniki swojej pracy przed resztą klasy. Zwieńczeniem tej aktywności była karta pracy, w której uczniowie rysowali poznane straszki lub odgadywali ich imiona.

Ilustracja 3: *Przykładowa karta pracy*

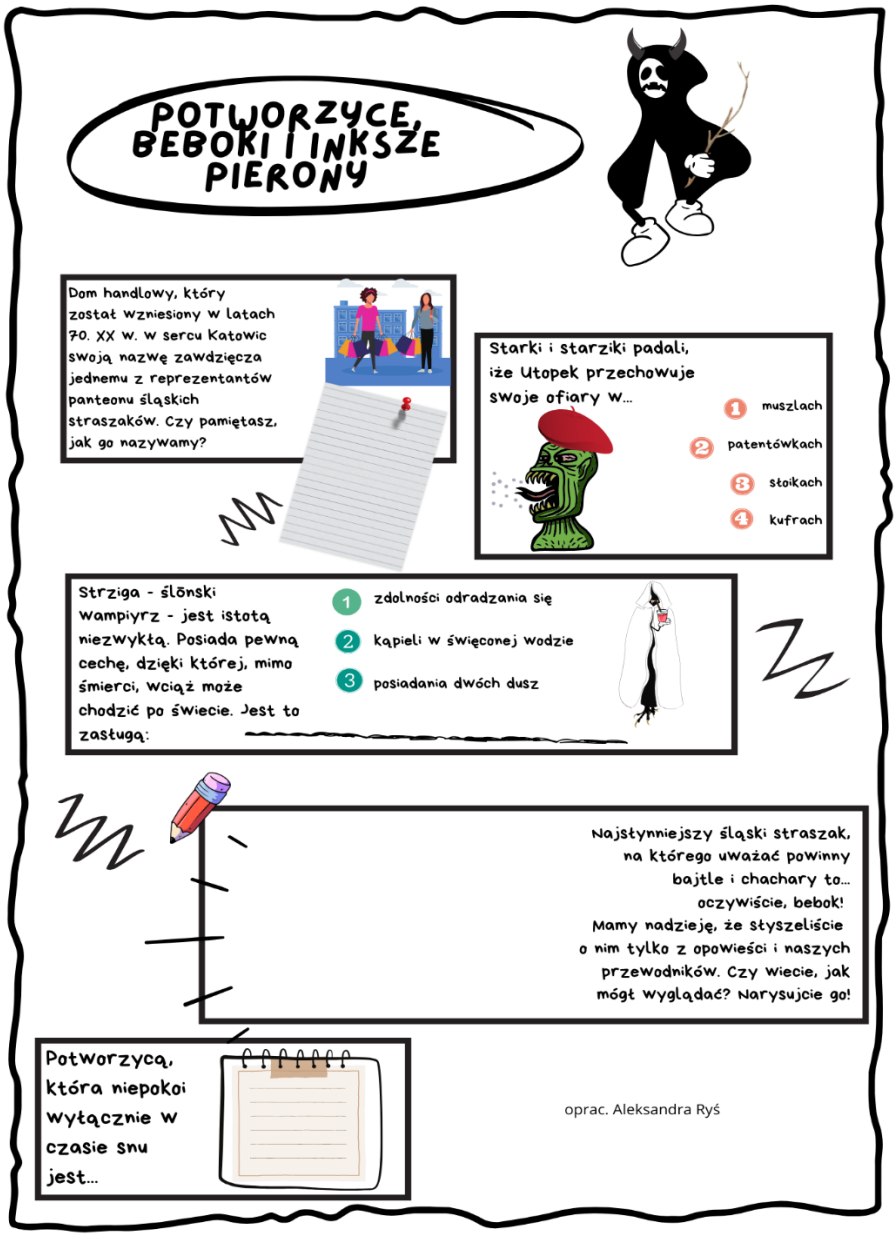

Źródło: opracowanie własne.

Na koniec warsztatów Pani Ernestyna zapytała uczestników, czy warto poznawać historię i język swojego regionu. Zachęciła ich do kontynuacji pracy poprzez własne poszukiwania informacji na temat śląszczyzny i odpowiedziała uczniom na nurtujące ich pytania, w większości dotyczące regionalnego słownictwa. Przeprowadzone zajęcia pomogły uczniom zrozumieć swoją tożsamość, zbudować więź z miejscem zamieszkania oraz wzmocnić dumę i pewność siebie poprzez poznanie historii, tradycji i języka regionu, takiego jak Śląsk.

Działania międzypokoleniowe, takie jak warsztaty kulinarne, rękodzielnicze czy językowe, pomagają młodym członkom społeczeństwa poznać bogactwo śląszczyzny i docenić jej wartość jako nośnika regionalnej kultury. Wspólne działania seniorów i młodych wzmacniają więzi pokoleniowe, budują szacunek dla tradycji oraz poczucie przynależności do społeczności. Ponadto, poprzez codzienne użycie języka w praktyce, projekty te przyczyniają się do rewitalizacji śląskiej mowy i przywracają jej znaczenie w kulturowo-społecznym życiu regionu.

Przyszłość śląszczyzny – wyzwania, szanse i kierunki rozwoju

Organizacja międzypokoleniowych projektów regionalnych wiąże się z wieloma wyzwaniami. Jednym z nich są ograniczone środki finansowe. NGO, instytucje kulturalne czy szkoły często borykają się z trudnościami w pozyskiwaniu funduszy na realizację takich projektów. Granty i dofinansowania na działania promujące język i kulturę regionalną są niewystarczające, a rywalizacja o dostępne fundusze – duża. Dodatkowo, brak stabilnego finansowania sprawia, że wiele projektów ma charakter jednorazowy, co utrudnia długoterminowe planowanie i systematyczną pracę na rzecz rewitalizacji języka. Problem ten dotyka zwłaszcza mniejszych miejscowości, gdzie dostęp do sponsorów czy instytucji grantowych jest ograniczony, a lokalne zasoby finansowe – niewystarczające.

Równie dużym wyzwaniem jest pozyskanie uwagi i zaangażowania młodych odbiorców w działania nakierowane na ochronę regionalnego dziedzictwa kulturowego. Wpływ globalizacji i cyfryzacji kultury powoduje, że młodzież i dzieci nie postrzegają *ślōnskiej godki* jako wartościowej. Jej niska obecność w szkołach czy mediach ogranicza atrakcyjność lokalnej mowy dla młodych, dla których nie jest atrakcyjnym i przydatnym środkiem komunikacji. Wymaga to innowacyjnego podejścia w promowaniu śląszczyzny, np. poprzez jej wykorzystanie w kulturze popularnej, mediach społecznościowych czy grach edukacyjnych, co również wiąże się z koniecznością pozyskania środków finansowych.

Kluczową rolę w rozwoju działań upowszechniających śląską mowę i kulturę mogą odegrać programy grantowe. Finansowe wsparcie projektów promujących regionalizm przez lokalne i krajowe instytucje mogłoby zostać przeznaczone na organizację warsztatów, publikacji edukacyjnych, a nawet – budowę nowoczesnych rozwiązań multimedialnych, takich jak aplikacje czy słowniki językowe. Uproszczenie procedur aplikacyjnych dla małych NGO i grup nieformalnych pozwoliłoby na szersze zaangażowanie społeczności i zwiększenie skali działań.

Aktywizacja seniorów do dzielenia się opowieściami o regionalnych tradycjach połączona z angażowaniem młodzieży w lokalne inicjatywy kulturalne (np. konkursy, festiwale) sprzyja budowaniu więzi międzypokoleniowych. Szkoły mogą wspierać ten proces poprzez wprowadzanie elementów edukacji regionalnej, np. w formie organizacji atrakcyjnych zajęć tematycznych. Lokalne media, które tworzą treści „o śląsku po śląsku" mogłyby z kolei promować jego użycie, powołując się na realizowane przez inne podmioty przedsięwzięcia. Współpraca między instytucjami, społecznościami i mediami nastawiona na upowszechnianie wartości języka jako części dziedzictwa Śląska pozwoli zachęcić kolejne pokolenia do jego nauki i codziennego używania.

Podsumowanie

Przekazywanie języka familijnego jest niezbędnym elementem ochrony dziedzictwa kulturowego danego regionu. Mimo że język utożsamia się przede wszystkim ze środkiem komunikacji, jest on również nośnikiem kulturowo-historycznych wartości i tożsamości społeczności lokalnej. Pielęgnowanie *ślōnskiej godki* oraz przekazywanie jej kolejnym pokoleniom jest spoiwem więzi społecznych i emocjonalnych z miejscem. W kontekście zanikającej różnorodności językowej dbanie o lokalne odmiany języka staje się kluczowe dla utrzymania bogactwa kulturowego, definiowanego zwłaszcza przez tożsamość regionu.

Niezastąpioną rolę w zachowaniu i transmisji języka familijnego odgrywają osoby senioralne. Są ambasadorami tradycji, historii i kultury, a ich wiedza stanowi fundament dalszego istnienia języka swoistego dla danego regionu. Z tego powodu organizacja warsztatów czy spotkań, umożliwiających młodszym pokoleniom naukę języka poprzez bezpośrednią interakcję z jego rodzimymi użytkownikami wzmacnia więzi międzypokoleniowe i poczucie tożsamości z miejscem zamieszkania.

Kluczową rolę w odświeżaniu użycia języka regionu odgrywają lokalne władze samorządowe, instytucje kultury i NGO. Wsparcie działań nastawionych na upowszechnianie i naukę języka może stać się podstawą trwałych zmian w miejscowych społecznościach.

Przedsięwzięcia, takie jak: warsztaty językowe, festiwale czy publikacje edukacyjne, także w wersji online, pozwalają dotrzeć do szerokiego grona zainteresowanych – zarówno dzieci, jak i dorosłych.

Poprzez kreatywne projekty angażujące młodzież i seniorów NGO może zaaranżować działania na rzecz ochrony kultury regionu, co przełoży się na zwiększenie szacunku do języka i jego aktywne użycie. Podmioty prawne, takie jak NGO i szeroko rozumiane instytucje kultury powinny podejmować działania wspierające rewitalizację języków regionalnych, by utrzymać ich obecność w przestrzeni publicznej i przywrócić im rolę jako żywego elementu codziennego życia.

Bibliografia

Cichoń, W. (2021). *Bebok, heksa i inksi. Rzecz o śląskich strachach i straszkach*. Tychy: Wydawnictwo Żwakowskie.

Dąbrowska, P. (2011). *Samotność osób starszych i sposoby jej przeciwdziałania*. „Quarterly Journal Fides et Ratio", nr 2 (6), s. 84–90.

Główny Urząd Statystyczny. (2021). *Wstępne wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 w zakresie struktury narodowo-etnicznej oraz języka kontaktów domowych*. Pobrano z https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/wstepne-wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-ludnosci-i-mieszkan-2021-w-zakresie-struktury-narodowo-etnicznej-oraz-jezyka-kontaktow-domowych,10,1.html [dostęp: 15.12.2024].

Instytut Śląski (2021). *Opowiem Ci bajkę… po śląsku!*. Dostępne na: https://instytutslaski.pl/nowosci/opowiem-ci-bajke-po-slasku/ [dostęp: 15.12.2024].

Kargul, J. (2005). *Rodzina jako podmiot całożyciowej edukacji dorosłych*. „Chowanna", nr 2, s. 50–55.

Siuciak M. (2010). *Język śląski – problem terminologiczny czy społeczny?*. „Białostockie Archiwum Językowe", nr 10, s. 267–277).

Skudrzyk A., Urban K. (2010). *Małe ojczyzny. Świadomość językowo-kulturowa społeczności lokalnych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Urząd Miasta Katowice. *Edukacja regionalna – zagadnienia dla nauczycieli szkół*. Dostępne na: https://katowice.eu/dla-mieszka%C5%84ca/ucz-si%C4%99/miejski-bank-dobrych-praktyk/zagadnienia-dla-nauczycieli-szk%C3%B3%C5%82/edukacja-regionalna [dostęp: 15.12.2024].